

WOJCIECH MATERSKI

ZSRR WOBEC KWESTII BEZPIECZEŃSTWA ZBIOROWEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (LIGA NARODÓW, ROZBROJENIE, SYSTEMY REGIONALNE)

Stosunek władz radzieckich do spraw współpracy z państwami kapitalistycznymi w celu zbiorowego zagwarantowania pokoju i likwidacji agresji stanowił i stanowi nadal ważną część składową polityki zagranicznej Kraju Rad. U jego podstaw leżą *Dekret o pokoju* i leninowska koncepcja współistnienia państw o różnych ustrojach społeczno-gospodarczych. W okresie międzywojennym, który stanowi przedmiot niniejszego artykułu, sprawa powszechnego, czy też uniwersalnego systemu bezpieczeństwa w zasadzie nie wykroczyła poza sferę koncepcyjną, teoretyczną, natomiast można mówić o elementach realizacji rozwiązań częściowych. Choć w sumie nie przyniosły one większych efektów, niemniej aktywność ZSRR w tej dziedzinie spełniła istotną rolę propagandową, pozwoliła zarazem zgromadzić kapitał doświadczeń, wykorzystany w latach następnych, w okresie współpracy Wielkiej Koalicji, a także tworzenia ONZ.

Zasadniczy dla naszego tematu jest stosunek ZSRR do Ligi Narodów. Przechodził on różne stadia, wynikające zarówno z uwarunkowań wewnętrznych, jak i sytuacji międzynarodowej. Czynniki wewnętrzne odgrywały znaczną rolę przede wszystkim w pierwszym pięcioleciu działalności Ligi, gdy politycy radzieccy realizując program wzmocnienia władzy rad i obrony państwa przed obcą interwencją musieli liczyć się z ewentualnością pomocy dla rewolucji w Europie Zachodniej¹. Łączyło się to z najistotniejszym sporem ideologicznym pierw-

¹ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 28, Warszawa 1954, s. 292. Zob. też: *Istorija Komunistycznej Partii Sowieckiego Sojuza*, t. IV — *Kommunističeskaja partija w bor'bie za postrojenije socyjalizma w SSSR. 1921—1937 gg.*, pod red. D. M. Kukina, I. D. Nazarenki i dr., kn. 1 — (1921—1929 gg.), Moskwa 1970, s. 246—249; R. Wojna, *Polityka zagraniczna władz radzieckich a „ład wersalski” (1917—1934)*, [w:] *Ład wersalski w Europie Środkowej*, pod red. J. Żarnowskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 68.

szych lat władzy radzieckiej — ścieraniem się dwu koncepcji: budowy socjalizmu w jednym odosobnionym kraju i rewolucji permanentnej².

Przyjęcie leninowskiej koncepcji konieczności długotrwałego współistnienia z systemem kapitalistycznym musiało oznaczać trwałą linię pokojową; odrzucenie jej prowadziło do wniosku o konieczności wojny rewolucyjnej. Zwycięstwo na X Zjeździe RKP(b) w 1921 r. tzw. platformy dziesięciu (leninowskiej) nie oznaczało jeszcze likwidacji niejasności co do polityki zagranicznej. Przyniosły ją dopiero konferencje genueńska i moskiewska w 1922 r., załamanie się jesienią 1923 r. rewolucji niemieckiej, a w szczególności rok 1924 — tzw. rok uznań (god prziznania), który zamknął pierwszy etap walki o wyjście kraju z izolacji politycznej³. Pochodną tego stanu rzeczy był stosunek władz radzieckich do Ligi Narodów, organizacji skupiającej m. in. rzeczywistych i potencjalnych interwentów w wewnętrzne sprawy republik radzieckich.

Rosja Radziecka odniosła się bardzo niechętnie do traktatu wersalskiego, a co za tym idzie — do powstałej na jego podstawie Ligi Narodów⁴. Krytyka nie dotyczyła samej idei międzynarodowej współpracy politycznej i w pierwszym okresie wyrażana była wyłącznie na forum partyjnym. Władze administracyjne zajmowały postawę wyczekującą. Czekano, w jaki sposób Liga odniesie się do spraw bezpośrednio dotyczących republik radzieckich. Pierwszym symptomem tego stosunku stała się wojna polsko-radziecka. W ewidentnej sytuacji wojennej Liga Narodów — statutowo zobowiązana do utrzymywania pokoju i likwidacji agresji — nie zareagowała, a nawet podjęła akcję typowo pokojową, jak gdyby nie spostrzegając rozwijającego się konfliktu. Rozpoczęto mianowicie — na wniosek Międzynarodowej Organizacji Pracy i Rady Najwyższej Głównych Mocarstw Sprzymierzonych — pertraktacje w celu wysłania komisji dla przeprowadzenia w miastach radzieckich badań ankietowych na temat warunków pracy, usiłując wykorzystać trudną sytuację dla osiągnięcia korzyści politycznych i propagandowych⁵. Akcja

² Por.: J. A. Krasin, *Lenin, rewolucja, współczesność*, tłum. z ros., Warszawa 1969, s. 380—383, 399 i n.; T. H. von Laue, *Soviet Diplomacy. G. V. Chicherin, Peoples Commissar for Foreign Affairs. 1918—1930*, [w:] *The Diplomats. 1919—1939*, ed. by G. A. Craig and F. Gilbert, Princeton 1953, s. 250—253 (252 — wypowiedzi F. A. Rothsteina, Ch. Rakowskiego i A. G. Schlichtera).

³ W. Materski, *Kierunki radzieckiej polityki zagranicznej w pierwszym okresie lat dwudziestych*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1974, nr 11, s. 119—133.

⁴ A. S. Protopopow, *SSSR, Liga Nacyj i OON*, Moskwa 1968, s. 24—28.

⁵ „League of Nations. Official Journal”, No 2 (March 1920), Annex 2 — *Commission of Investigation to Russia. Resolution Adopted by the Council of the League of Nations at Its Third Session*, s. 65. Szerzej na ten temat zob.: W. Materski, *Z zagadnień politycznej ingerencji w wewnętrzne sprawy Rosji Radzieckiej. Próba wysłania komisji ankietowych Międzynarodowej Organizacji Pracy i Ligi Narodów (marzec—czerwiec 1920 r.)*, „Z pola walki”, 1980, nr 3.

ta została przez władze radzieckie udaremniona, a wraz z nią zakończył się krótki wstępny okres wyczekującego stosunku władz radzieckich do Ligi Narodów, uzewnętrznianego w korespondencji dyplomatycznej, enuncjacjach Ogólnozwiązkowego Centralnego Komitetu Wykonawczego i Rady Komisarzy Ludowych. Już w lipcu 1920 r., w związku z kryzysem alandzkim⁶, w radzieckich dokumentach oficjalnych pojawia się określenie „grupa państw, nazywająca siebie Ligą Narodów”⁷, które — obok często jeszcze mocniejszych — używane będzie przez okres następny, jednoznacznie wskazując, iż republiki radzieckie nie uznają kompetencji Ligi i traktują ją jako blok polityczny, oparty na bazie wspólnych imperialistycznych interesów.

Rozbicie ostatniego liczącego się ośrodka kontrrewolucji — armii gen. Piotra Wrangla, opanowanie sytuacji w Kronsztadzie oraz zmiany zaszcze pod wpływem X Zjazdu RKP(b) w sytuacji wewnętrznej (nep) i polityce zagranicznej kraju stały się zacznym stopniowej zmiany stosunku Ententy do Rosji Radzieckiej. Europa borykała się z powojennymi trudnościami gospodarczymi, brak jej było rosyjskich surowców i rynków zbytu. W styczniu 1922 r. Konferencja Ambasadorów wystosowała do rządu RFSRR zaproszenie do wzięcia udziału w międzynarodowej konferencji w Genewie, poświęconej odbudowie gospodarczej Europy Środkowo-Wschodniej⁸. Zaproszenie to, w myśl przyjętej przez X Zjazd partii tezy o podejmowaniu z Zachodem każdego dialogu dającego szansę odsunienia niebezpieczeństwa wojny, zostało przez władze radzieckie przyjęte⁹.

28 lutego Biuro Polityczne KC RKP(b) zaaprobowało napisany przez Lenina *Projekt uchwały KC RKP(b) w sprawie zadań delegacji radzieckiej w Genewie*¹⁰ i poleciło opracowanie szczegółowego programu. Odpowiedni projekt dokumentu przedstawił ludowy komisarz spraw zagranicznych RFSRR Gieorgij Cziczerin w liście do Lenina z 10 marca. Zawierał on także résumé radzieckiego stanowiska w kwestii instytucjonalizacji międzynarodowej współpracy gospodarczej i politycznej, zestawione na podstawie szeregu dotychczasowych fragmentarycznych ocen i wypowiedzi, zawartych w wystąpieniach oficjalnych oraz dokumentach

⁶ Por.: *Rossija i Liga Nacyj 1920—21—22 gg.*, sost. A. Sabanin, *Izdanije Litizdata NKID na prawach rukopisi*, Moskwa 1924, s. 15—23; J. O. Söderhjelm, *Démilitarisation et neutralisation des Iles d'Åland*, Paris 1930.

⁷ *Dokumenty wnieszniej politiki SSSR* (dalej: DWP SSSR), t. II, Moskwa 1958, s. 588—589.

⁸ *Istorija wnieszniej politiki SSSR. 1917—1975 w dwóch tomach*, izd. 2-e, pod red. A. A. Gromyki i B. N. Ponomariowa, t. I (1917—1945), Moskwa 1976, s. 162. Zob. też: DWP SSSR, t. V, Moskwa 1961, s. 47—48.

⁹ DWP SSSR, t. V, s. 47.

¹⁰ Lenin, *op. cit.*, t. 45, Warszawa 1975, s. 460—461.

wewnętrznych¹¹. Wraz z uzupełnieniami Lenina¹² projekt ten stał się podstawą wystąpień radzieckich w Genewie, przede wszystkim zaś oświadczenia, złożonego przez przewodniczącego delegacji radzieckiej, Cziczierina, na pierwszym posiedzeniu plenarnym konferencji¹³. Na podstawie powyższych materiałów można odtworzyć, jak wiosną 1922 r. władze radzieckie zapatrywały się na współpracę międzynarodową, biorąc pod uwagę to, „co jest teoretycznie możliwe w ustroju burżuazyjnym”¹⁴. Liga Narodów stała się przede wszystkim narzędziem Ententy, wykorzystywanym przez nią — m. in. przeciw Rosji Radzieckiej — do realizacji interesów mocarstw zwycięskich. Republiki radzieckie gotowe są „wziąć udział w rewizji statutu Ligi Narodów w celu przekształcenia jej w rzeczywisty związek narodów bez panowania jednych nad drugimi, likwidacji panującego obecnie podziału na zwycięzców i zwyciężonych”¹⁵. Droga do ustanowienia powszechnego pokoju prowadzić winna jednak nie przez Ligę, lecz Kongres Światowy, zwołany na zasadach pełnej równości państw uczestniczących, w tym także narodów kolonialnych, mających prawo nie zezwalać na ingerencję w swe sprawy wewnętrzne. W pierwszym i kolejnych kongresach obowiązkowy udział, w ramach każdej z delegacji narodowych, winny wziąć organizacje robotnicze¹⁶. „Celem kongresu będzie nie zniewolenie mniejszości, lecz całkowite porozumienie [podkr. W. Lenina]”¹⁷. Kongres Światowy będzie pozbawiony elementu przymusu, a postulowany „niezwykle szeroki program ekonomicznej odbudowy świata” będzie realizowany nie drogą nacisku i sankcji, lecz „jedynie autorytetem moralnym”¹⁸.

Wśród zasadniczych punktów programu światowej współpracy gospodarczej wyjściowy projekt Cziczierina m. in. zakładał: pomoc gospodarczą dla państw słabszych, planowy podział „bezużytecznie leżącego złota”, sprawiedliwy rozdział zamówień i handlu, planową dystrybucję poszukiwanych materiałów, system międzynarodowych pożyczek dla państw mniej rozwiniętych, budowę międzynarodowej magistrali kolejowej Londyn—Moskwa—Władywostok (Pekin). Wszelkie nieporozumienia rozstrzygano by nie drogą arbitrażu, lecz sądu polubownego, składającego się w równej liczbie z przedstawicieli burżuazji i komunistów. Całością realizacji kierowałyby powołane przez kongres specjalne komisje tech-

¹¹ Tamże, s. 461—465.

¹² Tamże, t. 42, s. 356—357, 460.

¹³ DWP SSSR, t. V, s. 191—195.

¹⁴ Założenie wyjściowe, przyjęte przez Cziczierina przy zestawieniu projektu — Lenin, *op. cit.*, t. 45, s. 456.

¹⁵ DWP SSSR, t. V, s. 194.

¹⁶ „Trzeba ustalić, że trzecia część głosów w postulowanej przez nas międzynarodowej organizacji będzie należała w każdej delegacji do organizacji robotniczych” — Lenin, *op. cit.*, t. 45, s. 462.

¹⁷ Tamże, s. 463.

¹⁸ Tamże (fragment opatrzony dopiskiem Lenina: „słusznie!”).

niczne. W sumie program ten sprawiał wrażenie nastawienia nie tyle na walor merytoryczny, co propagandowy, niemniej jego zwięzła — nie tak maksymalistyczna, jak w pierwotnym projekcie Cziczera — wersja przedstawiona w Genewie mogła stworzyć płaszczyznę do dyskusji¹⁹. Jak wiadomo, inicjatywy tej konferencja nie podjęła. Podpisany zaś w trakcie jej obrad układ radziecko-niemiecki w Rapallo, stanowiący przejaw wspólnego frontu wobec prób izolowania obu państw, stworzył swoistą przeciwwagę dla Ligi Narodów i systemu wersalskiego jako całości²⁰.

Udzielając dziennikarzowi brytyjskiemu, Farbmanowi, wywiadu dla „Observera” i „Manchester Guardian”, Lenin w październiku 1922 r. — a więc już po konferencji genueńskiej — tak scharakteryzował stosunek Rosji Radzieckiej do Ligi: „Liga Narodów nosi na sobie tak wyraźne piętno tego, iż zrodziła ją wojna światowa, jest tak nierozzerwalnie związana z traktatem wersalskim, tak kompletnie pozbawiona czegośkolwiek, co przypominałoby rzeczywiste ustanowienie równouprawnienia narodów, realne szanse ich pokojowego współżycia, że nasz negatywny stosunek do Ligi Narodów jest, zdaje mi się, zrozumiały i nie wymaga dalszych komentarzy”²¹. Wypowiedź ta była zarazem pośrednią reakcją na pewne próby podejmowane w ramach 3 Komisji Ligi (do spraw redukcji zbrojeń) — głównie przez delegata Włoch — ograniczonego włączenia Rosji Radzieckiej w niektóre prace Ligi bez podjęcia jednak proponowanej przez delegację radziecką w Genewie reformy Ligi²².

Począwszy od konferencji genueńskiej obserwować można coraz aktywniejsze włączanie się Rosji Radzieckiej w życie międzynarodowe. M. in. delegacja radziecka przyjmuje zaproszenie na konferencję lozańską, a właściwie tę jej część, która dotyczyła cieśnin czarnomorskich; bierze udział wraz z pozostałymi członkami konferencji genueńskiej w finansowo-gospodarczej konferencji w Hadze; konferencji czangczuńskiej (RFSRR, Japonia, Republika Dalekiego Wschodu); w Moskwie odbywa się regionalna konferencja w sprawie redukcji zbrojeń. Niemniej generalny stosunek władz radzieckich do Ligi Narodów pozostaje niezmienny. W opublikowanym przez centralną prasę radziecką w marcu 1923 r. oświadczeniu Cziczera stwierdził: „Rząd Radziecki nadal niezmiennie zajmuje to samo stanowisko w stosunku do tak zwanej Ligi

¹⁹ Do wystąpienia Cziczera ustosunkowali się na tymże posiedzeniu plenarnym przedstawiciele Włoch, Wielkiej Brytanii, Francji, Japonii, Belgii i Niemiec. Fragmenty wystąpień Luigi Facty, Jeana Louisa Barthou, Davida Lloyda George'a, Kikujiro Ishi, Georgesa Theunisa i Josefa Wirtha zob.: DWP SSSR, t. V, s. 195—199.

²⁰ Tamże, s. 223—224. Zob.: A. Achtamzian, *Rapalskaja politika. Sowjeto-germanskije diptomatyczeskije odnoszenija w 1922—1932 godach*, Moskwa 1974, s. 66—80; F. A. Krummacher, H. Lange, *Krieg und Frieden. Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen*, München 1970, s. 480—486.

²¹ „Prawda”, nr 254, 10 XI 1922; Lenin, *op. cit.*, t. 33, Warszawa 1957, s. 399.

²² *Société des Nations. Actes de la 3ème Assemblée. Séances des Commissions 1922/III*, s. 47. Zob. też: tamże, *Séances plénières 1922/I*, s. 45.

Narodów. Widzi on w niej koalicję niektórych państw usiłujących bezpodstawnie uzurpować sobie władzę nad innymi państwami”²³. Półtora roku później, 18 X 1924 r., w sprawozdaniu na II sesji CKW ZSRR drugiej kadencji wypowiedział się zaś następująco: „Rząd nasz, jak wiadomo, uznaje obecną Ligę Narodów, z jej obecną konstrukcją i obliczem, za marnie maskowaną koalicję państw zwycięskich, stworzoną w celu strzeżenia ich zdobyczy i podbojów. Rozprzestrzeniane w ostatnim okresie informacje o tym, jakoby rząd radziecki, czy też jacyś jego przedstawiciele, kiedykolwiek wypowiadali się na temat możliwości wstąpienia do obecnej Ligi Narodów, choćby wraz z innymi państwami, odnoszą się w całości do sfery czystych imaginacji”²⁴. W tym ostatnim wystąpieniu brzmią już jednak nowe tony; krytykuje się „obecną Ligę”, „obecną konstrukcję i oblicze Ligi”, a nie instytucję tę w ogóle.

Ostre wystąpienia radzieckich osobistości oficjalnych przeciw prawomocności decyzji Ligi Narodów cichną po roku 1924, a zanikają po podpisaniu radziecko-niemieckiego układu o neutralności (24 IV 1926)²⁵. Nie oznacza to generalnej zmiany stosunku do tej instytucji, lecz jest raczej posunięciem taktycznym. Zgłoszony przez delegację radziecką w trakcie obrad konferencji genueńskiej postulat konieczności pokojowego współistnienia państw o różnych systemach społeczno-gospodarczych wykluczał otwarte podważanie podjętych przez międzynarodowe grono decyzji, nawet w ramach Ligi Narodów. Rozpoczyna się zarazem kilkuletni okres ograniczonej aktywności na arenie międzynarodowej, związany z sytuacją wewnętrzną.

Wraz z istotnymi zmianami w sytuacji międzynarodowej — wejściem kapitalizmu w okres tzw. względnej stabilizacji — zmienia się także charakter i układ sił w Lidze Narodów. Jak pisze historyk, „do 1924 r. Liga była całkowicie lekceważona przez wielkie mocarstwa ... gdyż najważniejsze problemy ówczesnej polityki europejskiej: sprawa długów wojennych i sprawa rozbrojenia, musiały być dyskutowane ze Stanami Zjednoczonymi poza ramami Ligi”²⁶. Natomiast począwszy od 1924 r. aktywnie włączają się do prac organizacji Francja i Wielka Brytania, kierowane przez nowe lewicowe rządy, nastawione na reali-

²³ „Izwestija”, nr 56, 14 III 1923. Tłum. według: *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, oprac. L. Gelberg, t. II, Warszawa 1958, s. 202—203.

²⁴ DWP SSSR, t. VII, Moskwa 1963, s. 495.

²⁵ Tamże, t. IX, Moskwa 1964, s. 250—252. W wymienionych równoległe notach Gustav Stresemann złożył w imieniu rządu niemieckiego zobowiązanie, że wejście Niemiec do Ligi Narodów pozostanie bez wpływu na stan stosunków radziecko-niemieckich, a jakiegokolwiek próbie wymierzenia Ligi przeciw ZSRR „Rząd Niemiecki będzie się z całą energią przeciwstawiać” — tamże, s. 252.

²⁶ J. Krasuski, *Rola Ligi Narodów w kształtowaniu stosunków polsko-niemieckich 1919—1939*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, pod red. J. Pajewskiego, Poznań 1963, s. 564.

zającę programu pacyfistycznego właśnie za pośrednictwem Ligi Narodów²⁷. Jest to dla ZSRR tendencja pomyślna, co znajduje wyraz w generalnych ocenach sytuacji międzynarodowej²⁸.

W drugiej połowie lat dwudziestych Związek Radziecki zaczyna ograniczoną współpracę z Ligą Narodów w sprawach dotyczących rozbrownienia. Dysponuje tu już pokaźnym doświadczeniem, zgromadzonym w okresie konferencji rozbrownieniowej w Moskwie w grudniu 1922 r.²⁹

Problematyka rozbrownieniowa figurowała w porządku dziennym obrad Zgromadzenia i Rady Ligi Narodów już od początku istnienia organizacji (elaborat Leona Bourgeois, utworzenie Trzeciej Komisji Ligi), jednak bez efektów. Próbą przełamania impasu była koncepcja wyprowadzenia problematyki rozbrownieniowej poza strukturę Ligi, organizowania konferencji pod jej patronatem jedynie. Pierwsza z nich — ekspertów morskich — obradowała w lutym 1924 r. w Rzymie, a udział w niej wzięła także delegacja radziecka³⁰. W grudniu 1925 r. ZSRR został oficjalnie zaproszony przez Radę Ligi do uczestnictwa w pracach przygotowawczych do nowej konferencji, prowadzonych przez specjalnie powołaną komisję Ligi³¹. Miejsce obrad — Genewa — było jednak dla Moskwy nie do przyjęcia z uwagi na trwający od 1923 r. konflikt z rządem szwajcarskim³². Dopiero po jego złagodzeniu delegacja radziecka włączyła się do prac Komisji Przygotowawczej do Konferencji Rozbrownieniowej począwszy od jej IV sesji (listopad 1927 r.). W trakcie obrad tejże sesji przedstawiciele ZSRR, Maksim Litwinow i Anatolij Łunaczarski, przedstawiają szczegółowy projekt pełnego i powszechnego rozbrownienia, przewidujący następujące posunięcia: demobilizację wszystkich rodzajów wojsk, zniszczenie wszelkich typów broni i amunicji, twierdz i baz wojskowych, likwidację uzbrojonych okrętów i samolotów, likwidację służby wojskowej i szkoleń rezerwistów, likwidację zakładów zbrojeniowych, zakaz propagandy wojennej i wydatkowania jakichkol-

²⁷ W wyniku grudniowych wyborów 1923 r., 22 I 1924 r., ukonstytuował się nowy rząd brytyjski, z leaderem Labour Party Ramsayem MacDonalodem jako premierem. W maju zwycięstwo wyborcze odniósł we Francji „kartel lewicy”, a 15 czerwca powstał nowy gabinet z Édouardem Herriotem jako premierem i ministrem spraw zagranicznych.

²⁸ Por.: *Godowyj otczot Narodnogo Komissariata po inostrannym dielam za 1924 god k III Sjezdu Sowietow SSSR*, Moskwa 1925.

²⁹ Por.: *Conférence de Moscou pour limitation des armements*, Moscou 1923; *Istorijskaja wnieśnaja politiki SSSR*, t. I, s. 179—181.

³⁰ *Société des Nations. Sous-commission navale de la commission permanente consulative pour les questions militaires, navales et aériennes. Comptes rendus de la deuxième session*, Genève 1924, s. 15; *DWP SSSR*, t. VII, s. 60, 124—125, 145—147, 703—704.

³¹ Protopopow, *op. cit.*, s. 36.

³² Wywołany brakiem właściwej reakcji rządu szwajcarskiego na dokonane 10 V 1923 r. polityczne morderstwo delegata ZSRR na konferencję lozańską, Wacława Worowskiego.

wiek funduszy na cele wojskowe. Realizację tego programu projekt radziecki rozkładał na 4 lata³³. Delegacja radziecka zadeklarowała zarazem gotowość uczestniczenia we wszelkich poczynaniach zmierzających do częściowego rozbrojenia bądź ograniczenia zbrojeń³⁴.

Zarówno radziecka propozycja pełnego i powszechnego rozbrojenia, jak i kolejna, zmierzająca do procentowego ograniczenia sił zbrojnych nie stały się jednak przedmiotem obrad, zostały odrzucone³⁵.

Efektywność poczynań rozbrojeniowych, podejmowanych przez Ligę Narodów, władze radzieckie w grudniu 1927 r. — jeszcze przed odrzuceniem radzieckiego projektu pełnego i powszechnego rozbrojenia (23 III 1928) — skomentowały następująco: „Co przyniosła gadanina Ligi Narodów w sprawie pokoju, rozbrojenia, redukcji zbrojeń? Nic dobrego, nic oprócz oszukiwania mas, oprócz nowych, gwałtownych zbrojeń, oprócz nowego zaostżenia dojrzewających konfliktów ... Liga Narodów jest nie instrumentem pokoju i rozbrojenia, lecz instrumentem osłaniania nowych zbrojeń i przygotowywania nowych wojen”³⁶. Niemniej nawiązane na IV sesji Komisji Przygotowawczej kontakty mimo braku efektów i niechęci do składanych przez ZSRR propozycji podtrzymywano. Na V sesji Komisji delegacja radziecka przedstawiła zmodyfikowany projekt konwencji o pełnym i powszechnym rozbrojeniu oraz wyraziła chęć przyłączenia się do podpisanej wcześniej konwencji dotyczącej zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych³⁷. Radziecki projekt konwencji omawiany był na VI sesji Komisji³⁸.

Poza prawnomiędzynarodową strukturą Ligi Narodów 27 VIII 1928 r. podpisano w Paryżu wielostronną umowę międzynarodową — *Traktat o wyrzeczeniu się wojny* — pierwszą jednoznacznie traktującą o „wyrzeczeniu się wojny jako narzędzia polityki narodowej”, zwaną potocznie od nazwisk jej inicjatorów paktem Brianda—Kelloga³⁹. Był to zarazem swoisty zbiorowy pakt o nieagresji⁴⁰. 6 IX 1928 r. akces doń złożył Zwią-

³³ SSSR w bor'bie za razorużenije. Sowietskaja dielegacyja na IV sessii Podgotowitielnoj komissii po razorużeniju, Moskwa 1928, s. 40—43.

³⁴ *Historia dyplomacji*, t. III (1919—1939), pod red. W. P. Potiomkina i A. M. Pankratowej, tłum. z ros., Warszawa 1973, s. 568.

³⁵ Por.: H. Bątkiewicz, *Problem rozbrojenia w radzieckiej polityce zagranicznej w latach 1945—1963*, Wrocław 1977, s. 7—8.

³⁶ J. Stalin, *Dzieła*, t. X, Warszawa 1950, s. 277—278.

³⁷ DWP SSSR, t. XI, Moskwa 1966, s. 168—175. Tekst konwencji (protokołu) podpisanego w Genewie 17 VI 1925 r. zob.: *Prawo międzynarodowe i historia dyplomacyjna*, t. II, s. 260—261.

³⁸ Protopopow, *op. cit.*, s. 39—40.

³⁹ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomacyjna*, t. II, s. 303—305.

⁴⁰ Por.: Krasuski, *op. cit.*, s. 569. Pakt Brianda—Kelloga znalazł zastosowanie jedynie raz, w 1929 r., przy rozstrzygnięciu konfliktu radziecko—chińskiego o linię kolejową w Mandżurii (DWP SSSR, t. XII, Moskwa 1967, s. 673—676).

zek Radziecki⁴¹. Pakt wprowadził nowe elementy do sytuacji międzynarodowej, był ważnym efektem dotychczasowych wysiłków na rzecz stworzenia regionalnego systemu bezpieczeństwa. Jeszcze przed jego ratyfikacją (24 XI 1929), w grudniu 1928 r., dyplomacja radziecka zgłosiła wobec Polski oraz państw Europy Środkowo-Wschodniej inicjatywę wcześniejszego wprowadzenia postanowień paktu Brianda—Kelloga. W jej następstwie 9 II 1929 r. podpisany został w Moskwie protokół w sprawie natychmiastowego wejścia w życie postanowień tego paktu, zwany protokołem moskiewskim bądź protokołem Litwinowa⁴². Objął on Estonię, Łotwę, Polskę, Rumunię i ZSRR, a następnie Litwę, Persję i Turcję. Wraz z tym dokumentem, tworzącym de facto regionalny system bezpieczeństwa, rozpoczął się proces rozluźnienia przez ZSRR więzów rappalskiej współpracy, rosnącego zainteresowania zbliżeniem politycznym z Francją, a w konsekwencji dalszych prób realizacji programu bezpieczeństwa zbiorowego, które wkrótce doprowadzą do dialogu z Ligą Narodów⁴³.

Próby tworzenia regionalnego systemu bezpieczeństwa, których wyrazem był przede wszystkim obejmujący sąsiadów ZSRR protokół Litwinowa, traktowano na równi z pertraktacjami bilateralnymi. W początkowym okresie lat trzydziestych widoczna jest wyraźnie generalna tendencja do zabezpieczania kraju za pomocą dwustronnych porozumień o nieagresji. 25 VII 1932 r. zawarty zostaje tego typu pakt z Polską, stwarzający — choć na krótki przeciąg czasu — rzeczywistą i po raz pierwszy w tej skali stabilizację stosunków wzajemnych⁴⁴. W tymże 1932 r. podobne porozumienia zawiera rząd radziecki z Finlandią (21 stycznia), Łotwą (5 lutego), Estonią (4 maja) i Francją (29 listopada)⁴⁵. Znacznym sukcesem prestiżowym, wzmocnieniem międzynarodowej pozycji kraju, było uznanie 16 XI 1933 r. władzy rad przez Stany Zjednoczone, ostatecznie z grona wielkich mocarstw⁴⁶.

Wielki kryzys gospodarczy rozpoczęty w 1929 r. wpłynął na osłabie-

⁴¹ DWP SSSR, t. XI, s. 503—506.

⁴² Tamże, t. XII, s. 68—70.

⁴³ Por.: *Sprawozdanie polityczne Komitetu Centralnego na XVI Zjeździe WKP(b)*, 27 VI 1930 r., [w:] J. Stalin, *Dzieła*, t. XII, Warszawa 1953, s. 263; A c h t a m z i a n, *op. cit.*, s. 238—239.

⁴⁴ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. V (maj 1926 — grudzień 1932), Warszawa 1966, s. 592—595.

⁴⁵ DWP SSSR, t. XV, Moskwa 1969, s. 45—48, 83—86, 296—298, 637—640. Zabezpieczenie granic zachodnich było sprawą wielkiej wagi ze względu na powstanie groźnego ogniska napięcia na Dalekim Wschodzie — G. W. J e f i m o w, A. M. D u b i n s k i j, *Mieżdunarodnyje otnoszenija na Dalniem Wostokie*, kn. 2 (1917—1945 gg.), Moskwa 1973, s. 88—89 i n.

⁴⁶ DWP SSSR, t. XVI, Moskwa 1970, s. 641—654; *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Soviet Union 1933—1939*, Washington 1952, s. 26—39.

nie tempa prac Komisji Przygotowawczej do Światowej Konferencji Rozbrojeniowej. Dokument końcowy pięcioletnich obrad — Raport Komisji Przygotowawczej składający się z 60 ujętych w paragrafy zaleceń — gotów był w grudniu 1930 r.⁴⁷ Stworzył on materiał wyjściowy do pertraktacji na otwartej 2 II 1932 r. w Genewie Światowej Konferencji Rozbrojeniowej. Podobnie jak w pracach przygotowawczych, również w trakcie konferencji genewskiej delegacja radziecka wykazała dużą aktywność, m. in. ponownie występując z propozycją przyjęcia za cel zasadniczy obrad formuły pełnego i powszechnego rozbrojenia oraz zgłaszając propozycje rozwiązań częściowych⁴⁸. Starannie przez czas dłuższy przygotowywana konferencja wkrótce mimo wielości przedstawionych w trakcie obrad planów rozbrojenia (plan Hoovera, rezolucja Beneša, „konstruktywny” plan Herriota—Paul-Boncoura, plan MacDonalda itd.) ugrzęzła w pustostłowi, a obrady jej zdominowały konflikty bilateralne między państwami sąsiednimi, usiłującymi na listę reglamentowanych rodzajów broni wciągnąć właśnie te, w których sąsiad ma przewagę. Ponownie dały o sobie znać nieporozumienia francusko-brytyjskie. Wystąpienie Niemiec w październiku 1933 r. z Konferencji Rozbrojeniowej, a wkrótce potem z Ligi Narodów, ugruntowało kryzys Konferencji.

Realnym osiągnięciem Genewy było natomiast aprobowanie przez Komitet d/s Bezpieczeństwa zgłoszonych przez delegację radzieką podstawowych zasad określenia agresji. Kwestia ta odgrywała w radzieckiej polityce zagranicznej znaczną rolę, uznana została za ważny czynnik presji międzynarodowej na potencjalnych agresorów, warunek skutecznej realizacji art. 16 Paktu Ligi, wymagający jednak podbudowy w skodyfikowanych normach prawnych⁴⁹. Termin agresja w znaczeniu napaści jednego bądź grupy państw na drugie po raz pierwszy wprowadził do nomenklatury prawnomiędzynarodowej pakt Brianda—Kelloga⁵⁰. Enigmatyczne sformułowania użyte w tym dokumencie wymagały prac kodyfikacyjnych, sprecyzowania definicji agresji i agresora, dowolność bowiem interpretacji podważała sens postulowanych porozumień multi-

⁴⁷ *League of Nations. Documents of the Preparatory Commission for the Disarmament Conference*, seria X, Geneva 1931. Na temat votum separatum założonego do tego dokumentu przez delegację radziecką zob.: DWP SSSR, t. XIII, Moskwa 1967, s. 711—717, 833—834.

⁴⁸ Por.: DWP SSSR, t. XV, Moskwa 1969, s. 115—120; *50-let bor'by SSSR za razorużenije. Sbornik dokumentow*, Moskwa 1967, s. 172—174.

⁴⁹ *Garantii bezopasnosti po Statutu Ligi Nacyj*, Moskwa 1937, s. 288—290. i n.

⁵⁰ W protokole w sprawie pokojowego rozstrzygnięcia sporów międzynarodowych z 2 X 1924 r., zwanym popularnie „Protokołem genewskim”, za agresora uznane zostało każde państwo, które naruszy tymczasowe zarządzenie zastosowane przez Radę bądź odmówi przyjęcia arbitrażu (art. 10, § 1 i 2 oraz uwaga) — *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna*, t. II, s. 247—248.

lateralnych, mających w perspektywie stworzenie systemu bezpieczeństwa działającego na zasadzie automatyzmu sankcji. Wyłoniony przez Konferencję Rozbrojeniową Komitet d/s Bezpieczeństwa opracował w maju 1933 r. raport w tej sprawie — raport Komisji N. Politisa — zawierający wzorcowy projekt konwencji w kwestii określenia agresji. Asumptem do powstania tego wzorca był zgłoszony 6 II 1933 r. na forum Komitetu przez Maksima Litwinowa projekt ustalenia definicji agresora, wysuwający zasadę nienaruszalności terytorium danego państwa w jakiegokolwiek formie⁵¹.

Pierwszym państwem, które podjęło próbę wprowadzenia tego projektu w życie, był Związek Radziecki. Opierając się na raporcie Komisji Politisa, dyplomacja radziecka doprowadziła do podpisania w lipcu 1933 r. — niezależnie od obradującej nadal Konferencji Rozbrojeniowej — pierwszej regionalnej konwencji w sprawie definicji agresji, do której obok ZSRR przystąpili jego sąsiedzi — Polska, Łotwa, Estonia, Afganistan, Iran, Rumunia i Turcja, a wkrótce potem Finlandia⁵². Równolegle ZSRR podpisał dwa inne dokumenty, traktujące o definicji agresji: otwartą dla wszystkich państw konwencję z Czechosłowacją, Jugosławią, Rumunią i Turcją⁵³ oraz dwustronną konwencję z Litwą⁵⁴.

Sama zaś Konferencja Rozbrojeniowa nadal nie notowała postępu. W trakcie jej ostatniej sesji (maj — czerwiec 1934 r.) delegacja radziecka zaproponowała przekształcenie konferencji „w permanentną, zbierającą się okresowo konferencję pokoju”, nie konkurującą jednakże z Ligą Narodów, a jedynie nadzorującą powszechny pokój, zapobiegającą międzynarodowym konfliktom⁵⁵. Postawa delegata brytyjskiego, Johna Simona, ministra Zjednoczonego Królestwa, uniemożliwiła jednak nawet dyskusję nad tą inicjatywą. Wraz z zakończeniem sesji obrady Konferencji odroczone zostały sine die, a praktycznie zakończone, choć formalnie zawieszenie jej działalności przez Ligę Narodów nastąpiło dopiero w styczniu 1936 r.

W trakcie obrad Konferencji Rozbrojeniowej Komitet Centralny WKP(b) podjął 12 XII 1933 r. ważną decyzję, stanowiącą istotną cezurę w radzieckiej polityce zagranicznej okresu międzywojennego. Wobec agresywnych deklaracji niemieckich, w tym stwierdzenia Hitlera, iż przywrócenie stosunków radziecko-niemieckich w duchu Rapallo jest niemożliwe⁵⁶, KC partii postawił przed aparatem dyplomatycznym zadanie

⁵¹ DWP SSSR, t. XVI, Moskwa 1970, s. 73—83.

⁵² Tamże, s. 388—392.

⁵³ Tamże, s. 403—406.

⁵⁴ Tamże, s. 408—411.

⁵⁵ DWP SSSR, t. XVII, Moskwa 1971, s. 358—359.

⁵⁶ G. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933—1936*, Chicago—London 1970, s. 81; *Istoriya wtoroj mirowoj wojny 1939—1945, w dwiennadcati tomach*, t. I, Moskwa 1973, s. 283.

intensyfikacji poczynań w celu opracowania i praktycznej realizacji efektywnego systemu zbiorowego bezpieczeństwa w Europie, ochrony pokoju na kontynencie, stworzenia tamy potencjalnej agresji⁵⁷. W jego realizacji dopuszczono możliwość wejścia kraju do Ligi Narodów oraz zawarcia umów regionalnych o pomocy wzajemnej i obronie przed agresją. Była to zarazem reakcja na sugestię francuską z października 1933 r. na temat ewentualnej współpracy radziecko-francuskiej w ramach Ligi Narodów przeciw potencjalnej agresji ze strony Niemiec⁵⁸.

Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych w oparciu o dyrektywy KC opracował i przedstawił do akceptacji władz partyjnych roboczy plan stworzenia europejskiego systemu zbiorowego bezpieczeństwa, który przewidywał:

„1. ZSRR jest gotów na znanych warunkach wstąpić do Ligi Narodów.

2. ZSRR nie sprzeciwia się, by w ramach Ligi Narodów zawrzeć regionalną umowę o wzajemnej obronie przed agresją ze strony Niemiec.

3. ZSRR wyraża zgodę na udział w tej umowie Belgii, Francji, Czechosłowacji, Polski, Litwy, Łotwy, Estonii i Finlandii bądź niektórych z tych państw, lecz z koniecznym uczestnictwem Francji i Polski.

4. Pertraktacje na temat sprecyzowania zobowiązań wynikających z przyszłej konwencji o wzajemnej obronie mogą rozpocząć się na propozycję Francji, inicjatora całej sprawy projektu porozumienia.

5. Niezależnie od zobowiązań wynikających z porozumienia o wzajemnej obronie uczestnicy porozumienia winni będą okazywać sobie wzajemną dyplomatyczną, moralną i — w miarę możliwości — materialną pomoc także w wypadkach wojskowej napaści, nie przewidzianej w tekście porozumienia, a także wpływać w odpowiedni sposób na swą prasę”⁵⁹.

Dokument ten zamyka definitywnie okres tzw. polityki rapallskiej. Odpowiadając 25 XII 1933 r. na pytanie korespondenta gazety „The New York Times” W. Duranty’ego, czy stanowisko ZSRR wobec Ligi Narodów jest zawsze wyłącznie negatywne, Stalin stwierdził: „Nie, nie zawsze i nie w każdym warunkach (...) Pomimo wystąpienia Niemiec i Japonii z Ligi Narodów — lub może właśnie dlatego — Liga może stać się pewnym czynnikiem zahamowania rozpoczęcia działań wojennych lub przeszkodzenia im. Jeśli tak będzie, jeśli Liga zdoła okazać się choćby swego rodzaju pagórkiem stojącym na drodze do rozpętania wojny i ułatwić w pewnym stopniu sprawę pokoju, wówczas nie będziemy przeciwko Lidze. Owszem, jeśli bieg wydarzeń historycznych będzie taki, to nie jest wykluczone, że poprzemy Ligę Narodów mimo jej ogromnych braków”⁶⁰.

⁵⁷ *Istorija wtoroj mirowoj wojny*, t. I, jw.

⁵⁸ V. Ja. Sipols, *Sowietskij Sojuz w bor’bie za mir i biezopasnost’ 1933—1939*, Moskwa 1974, s. 96.

⁵⁹ DWP SSSR, t. XVI, s. 876—877.

⁶⁰ Stalin, *op. cit.*, t. 13, Warszawa 1954, s. 286.

To znamienne wystąpienie przesądzało praktycznie dalszy bieg sprawy wejścia ZSRR do Ligi Narodów, choć w bieżącej działalności dyplomatycznej podjęto przede wszystkim zagadnienia regionalne.

Plan LKSZ uzyskał 20 XII 1933 r. akceptację Biura Politycznego KC WKP(b)⁶¹. Wziąwszy pod uwagę, że obok zawartej w nim i odnoszącej się zasadniczo do teatru europejskiego propozycji dyplomacja radziecka równolegle poparła koncepcję regionalnego paktu Pacyfiku (ZSRR, Japonia, Stany Zjednoczone i Chiny)⁶², mówić można o szerokim programie zbiorowego bezpieczeństwa, opartym na zasadzie niepodzielności pokoju⁶³.

W rozwinięciu inicjatywy francuskiej, opierając się na decyzji KC partii z grudnia 1933 r., LKSZ rozpoczął pertraktacje w sprawie regionalnego układu o pomocy wzajemnej, dotyczącego wymienionej w rekomendacji LKSZ grupy państw, który wkrótce otrzymał nazwę paktu wschodniego. Zasadniczą rolę spełniały w nich rozmowy francuskiego ministra spraw zagranicznych, Josepha Paul-Boncoura, z ambasadorem ZSRR w Paryżu, Walerianem Dowgalewskim. Rozpoczęto je już 28 XII 1933 r., kiedy to Dowgalewski wręczył na Quai d'Orsay odpowiednią propozycję radziecką⁶⁴. W rokowaniach paryskich coraz silniej przewijało się iunctim pomiędzy dojściem do podpisania paktu wschodniego a przystąpieniem ZSRR do Ligi Narodów⁶⁵. Wynikało to z francuskiej koncepcji paktu — elementu regionalnego, mieszczącego się w ramach Paktu Ligi Narodów i stanowiącego jego robocze rozwinięcie i uzupełnienie. Z kolei w Moskwie liczone głównie na efekt „odstraszący” paktu wschodniego, wiążąc to zarazem z działaniem pośrednim na rzecz uaktywnienia Ligi w jej podstawowym statutowo obowiązku — stworzeniu infrastruktury stosunków międzynarodowych zapewniającej trwałą pokój i bezpieczeństwo. Tak więc również w radzieckiej koncepcji zadań paktu łączono go z forum Ligi, zakładano wejście kraju do tej organizacji, jej zreformowanie⁶⁶.

W rezultacie uzgodnień gabinetowych 28 VII 1934 r. nowy francuski minister spraw zagranicznych, Jean Louis Barthou, otrzymał oświadczenie Rady Komisarzy Ludowych ZSRR, zawiadamiające, iż Kraj Rad, wiążąc wstąpienie do Ligi z podpisaniem paktu wschodniego, gotów jest jednakże jeszcze przed jego finalizacją wejść do tej instytucji — o ile otrzyma od-

⁶¹ *Istorijska KPSS*, t. IV, kn. 2, s. 28—29.

⁶² DWP SSSR, t. XVI, s. 659; Sipołs, *op. cit.*, s. 43—49.

⁶³ Por. *Istorijska wniesznej politiki SSSR*, t. I, s. 303—318.

⁶⁴ DWP SSSR, t. XVI, s. 772. Tekst propozycji — tamże, s. 876—877.

⁶⁵ Por. A. Skrzypek, *Polityka ZSRR w Lidze Narodów w latach 1934—1938*, [w:] *Szkice z historii polityki zagranicznej ZSRR*, pod red. P. Łossowskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1977, s. 78.

⁶⁶ Por. *Bor'ba SSSR za kollektiwnuju biezopasnost' w Jewropie 1933—1935 godach. Pieriegowory o Wostocznom pakcie*, „Mieżdunarodnaja żyzn”, 1963, nr 6; *Istorijska wniesznej politiki SSSR*, t. I, s. 312—313.

powiednie zaproszenie i zapewnione dlań zostanie stałe miejsce w Radzie Ligi — uważając, że krok ten ułatwi dalsze pertraktacje w sprawie paktu⁶⁷. 15 IX 1934 r. rząd radziecki otrzymał zaproszenie 30 państw członków Ligi Narodów, w którym m. in. stwierdzano, iż dla powodzenia wysiłków Ligi na rzecz organizacji trwałego pokoju i bezpieczeństwa niezbędna stała się współpraca organizacji ze Związkiem Radzieckim. Trzy dni później ZSRR oficjalnie przyjęty został do Ligi Narodów i zajął stałe miejsce w Radzie Ligi⁶⁸.

Radziecki punkt widzenia na działalność kraju w organizacji i samą rolę Ligi w stosunkach międzynarodowych scharakteryzował Maksim Litwinow, przemawiając na XV sesji plenarnej Zgromadzenia⁶⁹. Wystąpienie to — choć nie zawierało szczegółowego radzieckiego programu działalności w Lidze Narodów, jedynie jego zarys — wymaga bacznej uwagi, wysunięte bowiem w nim priorytety charakteryzowały, aż po Monachium, radzieckie poczynania w organizacji. Nie przeceniając możliwości Ligi, widząc ich ograniczoność, polegającą zasadniczo na statutowym braku środków zupełnego usunięcia wojen, delegat radziecki wyraził w imieniu swego rządu przekonanie, iż w ramach Ligi „przy twardej woli i przyjaznej współpracy wszystkich jej członków można bardzo wiele zdziałać w każdym momencie dla maksymalnego zmniejszenia szans wojny”⁷⁰. Można to osiągnąć zmieniając dotychczasową deklaratywność i system przyrzeczeń na rzeczywiste gwarancje bezpieczeństwa. Należy więc przyjąć zasadę, że każde państwo ma prawo — w celu zwiększenia swego bezpieczeństwa i niezależnie od Paktu Ligi Narodów — żądać gwarancji tego bezpieczeństwa od sąsiadów bliższych i dalszych. Jest to jedyna droga do uzyskania przez państwa pełnego poczucia bezpieczeństwa i skorzystanie z niej nie może być traktowane w kategoriach nieufności, podejrzliwości. W obliczu niepowodzenia Konferencji Rozbrojeniowej tego typu gwarancje międzynarodowe skutecznie przybliżą stan rzeczywistego bezpieczeństwa.

Kwestia ta — kontynuował Litwinow — wiąże się z koniecznością korektury niektórych artykułów Paktu Ligi. Należy definitywnie stwierdzić, iż wojna nie może odgrywać roli instrumentu przywracania tzw. sprawiedliwości historycznej, zawsze bowiem w jej rezultacie tworzone są za-

⁶⁷ DWP SSSR, t. XVII, s. 501—502.

⁶⁸ Zaproszenie podpisały: Albania, Australia, Austria, Wielka Brytania, Bułgaria, Kanada, Chile, Chiny, Hiszpania, Estonia, Abisynia, Francja, Grecja, Haiti, Węgry, Indie, Irak, Włochy, Łotwa, Litwa, Meksyk, Nowa Zelandia, Iran, Polska, Rumunia, Czechosłowacja, Turcja, Urugwaj, Jugosławia i Związek Południowej Afryki. Podczas głosowania 18 września trzech członków Zgromadzenia Ligi wypowiedziało się przeciw przyjęciu ZSRR (Holandia, Portugalia i Szwajcaria) — *League of Nations. Official Supplement*, No 122, Geneva, October 1934, s. 18; DWP SSSR, t. XVII, s. 588—591.

⁶⁹ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna*, t. II, s. 363—370.

⁷⁰ Tamże, s. 370.

rodki nowych wojen. Dlatego też art. 12 i 15 Paktu Ligi, sankcjonujące legalizację wojny w niektórych wypadkach, są nie do przyjęcia i ZSRR z uznaniem wita zapowiedź ich weryfikacji⁷¹. Litwinow zgłosił również zastrzeżenia do innych artykułów Paktu Ligi, nie domagając się ich zmiany, a jedynie komunikując, iż ZSRR nie może się czuć związany wszystkimi postanowieniami Paktu Ligi, negocjowanego i przyjętego bez jego udziału.

Zgodnie z podstawową, konsekwentnie przestrzeganą zasadą radzieckiej polityki zagranicznej Litwinow podkreślił, że ZSRR nie może uznać arbitrażowych uprawnień Ligi Narodów w sporach, w których jest stroną⁷². „Wstępujemy dziś do tej Ligi — stwierdził Litwinow — jako przedstawiciele nowego społeczno-gospodarczego ustroju państwa, nie wyrzekając się żadnych odrębności tego państwa i zachowując w pełni swoje oblicze, jak zachowują je pozostałe państwa tutaj reprezentowane”⁷³.

Kwintesencja tego wystąpienia sprowadza się do następującej myśli: załamanie się systemu wersalsko-waszyngtońskiego, wyjście Niemiec i Japonii z Ligi Narodów osłabiło organizację tak znacznie, że jedynie akces ZSRR stwarza możliwość i szansę efektywnego funkcjonowania tej instytucji współpracy międzynarodowej; szansa ta jest ograniczona, niemniej w interesie powszechnego pokoju należy ją podjąć⁷⁴.

Wejście Związku Radzieckiego do Ligi Narodów nie doprowadziło jednak do podpisania paktu wschodniego. Nie przypominając perturbacji dyplomatycznych związanych z próbami jego realizacji, wskazać jako na powód tego stanu rzeczy należy na niechętne, choć kryte pozorami dobrej woli stanowisko Wielkiej Brytanii i Włoch, które to państwa z uwagi na funkcjonowanie gwarantowanych przez nie układów lokarneńskich musiałyby zaakceptować ideę paktu wschodniego, a także odrzucenie paktu — choć z różnych powodów — przez Polskę i Niemcy⁷⁵.

Niepowodzenie koncepcji paktu wschodniego zwróciło uwagę dyplomacji radzieckiej na jej punkt wyjścia — proponowane przez Francję bilateralne porozumienie o pomocy wzajemnej jako fundament, wokół którego powstanie regionalny system bezpieczeństwa⁷⁶. Katalizatorem

⁷¹ Tamże, s. 366. Zgodnie z art. 12 i art. 15 § 7 dopuszczano się możliwość rozstrzygnięcia sporów za pomocą wojny, jeśli upłyną trzy miesiące od decyzji arbitrażowej bądź Rada Ligi nie uzgodni stanowiska — por. Krasuski, *op. cit.*, s. 560—561.

⁷² Żaden z zawartych przez Rosję Radziecką, a następnie ZSRR traktatów i innych porozumień międzynarodowych, z traktatem ryskim włącznie, nie przewidywał arbitrażu.

⁷³ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyka*, t. II, s. 367.

⁷⁴ Por. Protopopow, *op. cit.*, s. 45.

⁷⁵ Szerzej: J. Jurkiewicz, *Pakt wschodni. Z historii stosunków międzynarodowych w latach 1934—1935*, Warszawa 1963.

⁷⁶ I. K. Kobliakow, A. A. Szewiakow, *Bor'ba SSSR za kollektiwnuju biezopasnost' (1933—1937)*, „Istorija SSSR”, 1979, nr 1, s. 31.

zawarcia tego porozumienia stało się wprowadzenie w Trzeciej Rzeszy w marcu 1935 r. wzbronionego przez traktat wersalski powszechnego obowiązku służby wojskowej oraz reaktywowanie lotnictwa wojskowego. Układ radziecko-francuski o pomocy wzajemnej podpisano w Paryżu 2 V 1935 r.⁷⁷

W ślad za porozumieniem radziecko-francuskim zawarty został w dwa tygodnie później analogiczny układ radziecko-czechosłowacki. Oba skorelowane z Paktem Ligi Narodów układy nie pociągnęły za sobą kolejnych i nie stały się bazą wyjściową dla układu regionalnego, choć podejmowano w tym kierunku wysiłki⁷⁸. Jakiś czas kontynuowano jeszcze próby negocjowania porozumienia zbliżonego w charakterze do pierwotnej koncepcji paktu wschodniego, o czym m. in. świadczył radziecko-francuski protokół z 25 XII 1934 r.⁷⁹, stopniowo jednak idea jego zanikała. Natomiast bardzo aktywna radziecka dyplomacja w Lidze Narodów otwarcie zmierzała do skorelowania polityki państw rzeczywiście optujących za trwałym pokojem — niezależnie od prestiżowych i polityczno-gospodarczych rozgrywek mocarstw — by tą drogą stworzyć blok mający szanse narzucenia całej organizacji efektywnej polityki bezpieczeństwa⁸⁰. Wyraźnym tego przejawem były radzieckie wystąpienia na forum Ligi w okresie włoskiej agresji przeciw Abisynii. Aktywność ZSRR w tym wypadku wpływała z szerszej orientacji politycznej, dotychczasowe bowiem stosunki wzajemne z Włochami były poprawne i przyniosły krajowi istotne korzyści gospodarcze⁸¹.

Przemówienia Litwinowa na wrześniowej sesji Rady Ligi, zawierające wyraźne potępienie napastnika, nie stały się zacznym szerszej akcji, choć niewątpliwie przygotowały grunt dla zwołanej w październiku w związku z otwartą agresją Włoch nadzwyczajnej sesji Rady, określenia ich jako agresora, a w następstwie — decyzji o nałożeniu na Włochy embargo powszechnego. Nieporozumienia brytyjsko-francuskie w kwestii stosunku do agresji włoskiej, jak i dowolny sposób traktowania przez państwa członkowskie Ligi zakresu obowiązywania powyższej decyzji spowodowały jej nikłą efektywność. Biorąc pod uwagę to doświadczenie, jak też w nawiązaniu do celów, które ZSRR stawiał sobie wstępując do organizacji, na przełomie lat 1935/36 dyplomacja radziecka w Lidze rozpoczyna działalność w kierunku przyspieszenia od dawna wzmiankowanej konieczności

⁷⁷ DWP SSSR, t. XVIII, Moskwa 1973, s. 309—312. Układ ten bardzo wysoko ocenia współczesna historiografia radziecka, widząc w nim ważny czynnik umocnienia pozycji wojskowo-strategicznej ZSRR i Francji, a zarazem ważny element stabilizacji pokoju w Europie — por. Kobliakow, Szewiakow, *op. cit.*, s. 32.

⁷⁸ Por. DWP SSSR, t. XIX, s. 399—401, 439—447; *Istorija KPSS*, t. IV, kn. 2, s. 301.

⁷⁹ DWP SSSR, t. XVII, s. 725—726.

⁸⁰ Por. Skrzypek, *op. cit.*, s. 85.

⁸¹ Zob. np. *Ekonomiczeskije odnoszenija SSSR s zarubieżnymi stranami 1917—1967*, pod red. A. P. Zacarinskiego, Moskwa 1967, s. 22—28 i n.

zreformowania Paktu Ligi⁸². Celem reformy miało być traktatowe sprecyzowanie zobowiązań wynikających z art. 16, a zarazem zablokowania postulowanego przez niektóre państwa członkowskie takiego kierunku reformy Paktu Ligi, by stworzona została możliwość powrotu do organizacji Niemiec. Asumptem do zintensyfikowania akcji radzieckiej stała się remilitaryzacja Nadrenii⁸³. Nawet wówczas nie udało się jednak uzgodnić między Londynem, Paryżem a Moskwą takiej płaszczyzny współpracy, która by pociągnęła za sobą sankcje ekonomiczne, jak to postulował Litwinow w przemówieniu na sesji Zgromadzenia Ligi⁸⁴.

Mimo tego niepowodzenia przez cały 1936 r. ZSRR dąży do sprecyzowania zasad reformy Ligi, określając w tym celu katalog spraw podstawowych, obejmujący: a) sprecyzowanie zobowiązań wynikających z Paktu Ligi, w szczególności z art. 10 i 16; b) przyjęcie definicji agresora; c) jednoznaczne sprecyzowanie procedury sankcji (sprawa automatyzmu); d) przyjęcie przez Ligę zasady niepodzielności pokoju⁸⁵.

Wśród wielu czynników, które wpłynęły na niepodjęcie przez państwa członkowskie radzieckich sugestii dyskusji nad reformą Ligi, jednym z najistotniejszych stał się alternatywny projekt brytyjski oparty na zasadzie tzw. bezpieczeństwa podzielonego i wyraźnie sugerujący konieczność powrotu Niemiec do organizacji⁸⁶.

Rok 1937 definitywnie potwierdził — w związku ze sprawą hiszpańską (Komitet Nieinterwencji, rezolucja XVIII sesji Zgromadzenia Ligi w sprawie zbrojnej interwencji Włoch i Trzeciej Rzeszy w Hiszpanii itp.) — niepowodzenie radzieckiej akcji stworzenia w ramach Ligi aktywnej grupy państw antyfaszystowskich. W próżni zawisła podjęta w styczniu akcja wspólnego frontu mocarstw w celu odporu agresji, uzyskania trójstronnej radziecko-brytyjsko-francuskiej bądź szerszej deklaracji potępiającej wszelką agresję, tak w Azji, jak i w Europie. Ideę jej zgłosił ambasador ZSRR w Londynie, Iwan Majski, a rozwinął Litwinow na jubileuszowej 100 sesji Rady Ligi. Stwierdził wówczas m. in., że przy dobrej woli państw członkowskich Liga „wciąż jeszcze może stanowić istotną przeszkodę w dalszym rozwinięciu sił agresji”, że Związek Radziecki nadal

⁸² Motywacja tej akcji znalazła się w referacie przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych, Wiaczesława Mołotowa, wygłoszonym na II sesji CKW ZSRR siódmej kadencji 10 I 1936 r. — DWP SSSR, t. XIX, s. 695—705.

⁸³ Por. *Przemówienie Litwinowa na sesji Rady Ligi 17 III 1936 r.*, DWP SSSR, t. XIX, s. 153—161.

⁸⁴ Rada Ligi ograniczyła się jedynie do uznania Niemiec za winne naruszenia traktatu wersalskiego (rezolucja z 19 marca), nie orzekając sankcji. Nie powołano także — mimo przedłożenia projektu odpowiedniej rezolucji — komitetu do rozważenia środków praktycznych. Bezplodne dyskusje nad sprawą remilitaryzacji Nadrenii kontynuowała Rada aż po 1938 r. — Krasuski, *op. cit.*, s. 590—591.

⁸⁵ Skrzypek, *op. cit.*, s. 89—91.

⁸⁶ A. L. Rowse, *Appeasement. A study in Political Decline 1933—1939*, New York 1961, s. 30—32; Sipołs, *op. cit.*, s. 108—109.

gotów jest jak poprzednio „do maksymalnej współpracy z pozostałymi lojalnymi członkami Ligi”⁸⁷.

Aktywność radziecka w Lidze praktycznie zanikła w następstwie zmian geopolitycznych, które przyniósł 1938 r. Polityka faktów dokonanych nadal nie wywoływała reakcji organizacji. Bez echa minął Anschluss Austrii, nie trafiła na forum Ligi sprawa polskiego ultimatum do rządu J. Tubelisa w Litwie. Ostatnią próbą realizacji przez dyplomację radziecką koncepcji zbiorowego bezpieczeństwa za pośrednictwem Ligi Narodów stała się batalia o sprecyzowanie zobowiązań Ligi wobec Czechosłowacji na wypadek zaatakowania jej przez Trzecią Rzeszę. Intensywne pertraktacje prowadzono z Pragą i Paryżem; starano się wpłynąć zarazem na postawę Warszawy i Bukaresztu, uzyskać na wypadek konfliktu ich poparcie dla czynnego wkroczenia Ligi⁸⁸. Ugoda monachijska, stawiająca ponad Ligę Narodów dyktat wielkich mocarstw, kapitulanka i krótkowzroczna, oznaczała zarazem możliwość ukształtowania się izolującego ZSRR bloku mocarstw imperialistycznych, zagrażającego w przyszłości także Krajowi Rad. Był to kolejny, najpoważniejszy cios w dotychczasową linię realizacji przez radziecką politykę zagraniczną programu zabezpieczenia kraju, umocnienia jego pozycji międzynarodowej. W tej sytuacji należało szukać innych dróg ochrony granic zachodnich i nadwerężenia zarysowanej w Monachium konstelacji politycznej.

Wraz z zamknięciem kryzysu niemiecko-czechosłowackiego aktywność ZSRR w Lidze Narodów gwałtownie maleje, a nieliczne wystąpienia mają na celu nie tyle realizację konstruktywnego programu bezpieczeństwa, ile wykorzystanie nośności enuncjacji wygłaszanych na forum Ligi dla popularyzacji stanowiska radzieckiego⁸⁹. Kraj Rad przestaje reprezentować ludowy komisarz spraw zagranicznych, a czynią to na pomonachijskich sesjach Rady Ligi już tylko dyplomaci akredytowani w stolicach zachodnich, Jakow Suric i Iwan Majski⁹⁰. Stan ten trwa zaledwie rok. 14 XII 1939 r. na kolejnej sesji Zgromadzenia Ligi — opóźnionej o 3 miesiące z uwagi na skomplikowaną sytuację międzynarodową — Związek Radziecki zostaje wykluczony z organizacji⁹¹. W swej dwudziestoletniej historii po raz pierwszy wykazała Liga wówczas taką operatywność.

⁸⁷ DWP SSSR, t. XXI, Moskwa 1977, s. 54—57; G. N. Siewostianow, *Polityka wielkich dierżaw na Dalnim Wostokie nakanunie wtorej mirowoj wojny*, Moskwa 1961, s. 187—188.

⁸⁸ Por. DWP SSSR, t. XXI, s. 209—211 oraz indeks rzeczowy (s. 748 i n.).

⁸⁹ Por. *SSSR w bor'bie za mir nakanunie wtorej mirowoj wojny (Sientiabr' 1938 — august 1939 g.). Dokumenty i materiały*, pod red. A. A. Gromyki i in., Moskwa 1971, s. 163—165, 410.

⁹⁰ Tamże, s. 161, 407.

⁹¹ Z literatury radzieckiej na temat decyzji XX sesji Zgromadzenia Ligi Narodów zob.: Protopopow, *op. cit.*, s. 62—64; R. M. Iliuchina, *Oktiabr', problemy mira i Liga Nacyj*, [w:] *Wielikaja Oktiabr'skaja Socyjalistyczeskaja riwoliucyjna i strany Zapadnoj Jewropy*, pod red. W. D. Kulbakina i in., Moskwa 1978, s. 209.

Czy więc wejście Związku Radzieckiego do Ligi Narodów było posunięciem chybnym? Na pewno nie. Pięć lat działalności w Lidze miało ważny walor polityczny i propagandowy. Wystąpienia dyplomatów radzieckich na forum Ligi — przedrukowywane przez prasę światową — popularyzowały w szerokich warstwach społeczeństw państw kapitalistycznych idee leninowskiej polityki zagranicznej, obnażały plany agresorów, wykazywały nonsens polityki appeasementu, przyczyniały się do konsolidacji sił antyfaszystowskich. Lata te odegrały zarazem ogromną rolę z punktu widzenia gromadzenia doświadczeń, które następnie wykorzystano w pracach nad nową, różną od Ligi Narodów, międzynarodową organizacją bezpieczeństwa⁹². Wśród tych doświadczeń szczególnie istotne były sprawy korelacji między systemem bezpieczeństwa a kwestią ograniczenia i redukcji zbrojeń.

Uzupełniając zarysowany powyżej ostatni okres obecności ZSRR w Lidze Narodów należy jeszcze wspomnieć o radzieckiej próbie zawarcia trójstronnego radziecko-francusko-brytyjskiego paktu pomocy wzajemnej przeciw agresji. W rozwinięciu inicjatywy zgłoszonej w grudniu 1938 r. przez Majskiego i dotyczącej wówczas koncepcji mającej związek z forum Ligi, a także brytyjskiej inicjatywy z 15 IV 1939 r. w sprawie wspólnej deklaracji gwarancyjnej dla Polski i Rumunii⁹³, 18 kwietnia ZSRR występuje z konkretną propozycją sojuszu trójstronnego⁹⁴. Pierwotna ośmiopunktowa propozycja zostaje po wstępnych pertraktacjach ograniczona do trzech, przewidujących:

„1. Zawarcie między Wielką Brytanią, Francją i ZSRR efektywnego paktu pomocy wzajemnej przeciw agresji;

2. Gwarancje ze strony tych trzech wielkich mocarstw dla państw Europy Środkowej i Wschodniej, znajdujących się pod grozą agresji, włączając do nich także Łotwę, Estonię i Finlandię;

3. Zawarcie konkretnego porozumienia między Wielką Brytanią, Francją i ZSRR o formach i rozmiarach pomocy udzielanej między sobą oraz państwom, które by otrzymały gwarancje, bez czego (tj. takiego porozumienia) powstanie ryzyko, że pakt pomocy wzajemnej zawiśnie w powietrzu, jak wykazało doświadczenie Czechosłowacji”⁹⁵.

Dalsze rozmowy w tej kwestii, koordynowane już przez nowego ludowego komisarza spraw zagranicznych Wiaczesława Mołotowa⁹⁶, toczyły

⁹² Szerzej: W. Materski, *ZSRR a idea międzynarodowej organizacji bezpieczeństwa w latach II wojny światowej*, [w:] *Szkice z historii polityki zagranicznej ZSRR*, s. 101—131.

⁹³ J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921—1939*, Warszawa 1970, s. 260—261.

⁹⁴ *SSSR w bor'bie za mir*, s. 336—337.

⁹⁵ Tamże, s. 395.

⁹⁶ Zmiana na stanowisku ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRR nastąpiła 3 V 1939 r. — „Izwestija”, 4 V 1939; *Istorija unieszniej politiki SSSR*, t. I, s. 364.

się ponad dwa miesiące. Po uciążliwych negocjacjach 24 lipca podpisany zostaje w Moskwie układ polityczny, w którym trzy państwa zobowiązują się do pomocy wzajemnej na wypadek agresji przeciw jednemu z nich bądź innemu państwu europejskiemu, którego niezawisłości lub neutralności jedna z trzech układających się stron zobowiązała się bronić. Artykuł VI układu postanawiał, iż wchodzi on w życie dopiero po zawarciu konwencji wojskowej⁹⁷. Brak postępu w toczonej w dniach 12—23 sierpnia dramatycznej turze pertraktacji wojskowych w sprawie zawarcia tej konwencji⁹⁸ zmusza rząd radziecki do alternatywnego posunięcia, zabezpieczającego kraj przed pierwszą falą jawnie już szykowanej przez Trzecią Rzeszę agresji. W nocy z 23 na 24 sierpnia podpisany zostaje radziecko-niemiecki pakt o nieagresji⁹⁹. Dalsze kontynuowanie rokowań trójstronnych traci sens.

Załamaniem się rokowań moskiewskich było jeszcze jednym, dobitnym potwierdzeniem niemożności skoordynowania ani w ramach Ligi Narodów, ani poza nią polityki ZSRR i zagrożonych agresją faszystowską państw zachodnich, dowodem dominacji antagonizmów klasowych i wąsko pojmowanych względów państwowych nad żywotnymi interesami bezpieczeństwa.

Войцех Матерски

СССР И ЛИГА НАЦИЙ, РАЗОРУЖЕНИЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Краткое содержание

Вопросы мира и коллективной безопасности, а тем самым разоружения, были одной из основных составных частей ленинской концепции внешней политики, осуществляемой советским государством. Любая дипломатическая активность требовала в то время опре-

⁹⁷ Załączony do układu tajny protokół stanowił, że sygnatariusze zobowiązani są pośpieszyć z pomocą w wypadku bezpośredniej agresji na Estonię, Finlandię, Łotwę, Litwę, Polskę, Rumunię, Turcję, Grecję bądź Belgię — Ciałowicz, *op. cit.*, s. 261.

⁹⁸ *SSSR w bor'bie za mir*, s. 543—636; *Documents on British Foreign Policy. 1919—1939*, seria III, t. VII, London 1954; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. VII (styczeń 1939 — grudzień 1943), Warszawa 1973, s. 136—195.

⁹⁹ Tekst: „Izwestija”, 24 VIII 1939; *Istorija wtoroj mirowoj wojny*, t. II, Moskwa 1974, s. 283. Zob. też: *Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten*, hrsg. M. Freund, t. III — *Der Ausbruch des Krieges 1939*, Freiburg—München 1956, s. 161—162.

деления отношения Советского Союза к сохранению всеобщего мира и ликвидации любых угрожающих миру очагов агрессии. Это была сложная проблема; Москва отрицала компетенции Лиги Наций, усматривая в ней политический блок, базировавшийся на общности империалистических интересов, однако в то же время отдавала себе отчет в том, что — как свидетельствовал опыт двадцатых годов — трудно было осуществить какую-либо международную акцию в защиту мира, безопасности и разоружения вне этой организации. К 1926 г. стихают резкие выступления советской дипломатии против правомочности решений Лиги Наций, а вскоре после этого СССР начинает осуществлять вместе с ней ограниченное сотрудничество по вопросам, касавшимся разоружения.

Выход Германии из Лиги Наций и провал идеи женеvской конференции по разоружению создали очень трудную ситуацию. Перед лицом усиливавшейся угрозы перехода фашизма к этапу открытой агрессии советское государство умножило усилия, направленные на предотвращение войны, создание региональной системы безопасности, на базе которой предполагалось в будущем создать всеобщую систему. Это выразилось во введении коррективов во внешнюю политику, в переходе на позиции построения широких антифашистских фронтов. ЦК ВКП(б), выражая поддержку всех форм борьбы за коллективную безопасность, против угрозы фашистской агрессии, принял постановление, в котором заявил, что СССР, если этого потребует развитие ситуации, вступит в Лигу Наций. Этот документ положил начало процессу, который по партийной линии завершился принятием решений VII конгресса Коммунистического Интернационала, а по государственной линии — концепцией восточного пакта и вступлением СССР в Лигу Наций.

Вступление СССР в Лигу Наций завершило период ограниченного участия в решении международных вопросов, начавшийся после 1924 г. Вступление в Лигу Наций не привело, несмотря на усилия, предпринимаемые советскими дипломатами, к повышению эффективности деятельности этой организации. Несовершенство структуры Лиги Наций, неясность ряда формулировок в ее Уставе благоприятствовали агрессорам, поскольку не требовалось особого труда, чтобы парализовать ее деятельность. Об этом убедительно свидетельствовали абиссинский конфликт, вопрос Рейнской зоны, испанский и чехословацкий вопросы. Было ли вступление Советского Союза в Лигу Наций напрасным шагом? Отнюдь нет. Пять лет деятельности в этой организации имели огромное политическое значение. Выступления советских дипломатов на форуме Лиги, перепечатаваемые в мировой печати, популяризовали в широких кругах населения капиталистических стран идеи ленинской внешней политики, способствовали консолидации антифашистских сил. Эти годы сыграли огромную роль с точки зрения накопления опыта, который затем был использован советской дипломатией в период образования Организации Объединенных Наций.

Перевела Л. Пустула

Wojciech Materski

THE USSR AND THE LEAGUE OF NATIONS,
DISARMAMENT AND REGIONAL SECURITY SYSTEMS
IN THE YEARS BETWEEN THE WARS

Summary

The questions of peace, common security and disarmament were one of the main components of the Lenin's conception of foreign policy realized by the Soviet state. However, any diplomatic activity in this field required defining the attitude

of the Soviet authorities towards the League of Nations, the institution obliged, according to its Statutes, to preserve universal peace and liquidate all sources of aggression that threatened it. The problem was complex: Moscow denied the competences of the League, regarding it as a political bloc based on common interests of the imperialists, but it was generally acknowledged, after the experiences of the first half of the twenties, that any serious international action in favour of peace, security and disarmament was difficult to organize outside this institution. The fierce pronouncements of Russian diplomacy, questioning the validity of the League's decisions, begin to fade away about 1926 and, soon afterwards, the USSR begins its limited co-operation with the League in the matters concerning disarmament.

The withdrawal of Germany and the failure of Geneva disarmament conference created a very difficult situation. The increasing danger of fascists' open aggression made Soviet authorities intensify their efforts towards preventing war and creating a regional security system, on the basis of which a future universal security system was to be created. This attitude found its expression in correcting the tactics of Soviet foreign policy — shifting to the position of organizing vast antifascist fronts. The Central Committee of the Russian Communist Party, expressing its support for all forms of fight for common security against the fascist danger, decided that the country could, if necessary, join the League of Nations. This document started the process which, as far as the party was concerned, ended in the resolutions of the VIIth congress of the Communist International and, as far as the state, in the conception of the eastern pact and in joining the League of Nations.

The USSR's joining the League of Nations ended the period of limited interference with international affairs, lasting from 1924. This fact did not, however, despite the efforts of Soviet diplomacy, raise the efficiency of this organization. All the faults of the League's structure and the vague character of its statutes were conducive to the aggressors, as it was relatively easy to stop all its activity, the telling examples being the issues of Abyssinia, Rhenania, Spain and Czechoslovakia. Was, then, joining the League by the Soviet Union an ineffective move? Certainly not. Its five years of activity within this institution had a great political value. The pronouncements of the Soviet delegates in the League — reprinted by the world press — popularized the ideas of Lenin's foreign policy in broad spheres of capitalistic societies, and were conducive to the consolidation of antifascist forces. Those years were important also as the source of experiences, later to be used by the Soviet diplomacy in the period of creating the UNO.

Translated by Joanna Wilczewska